

Т. Г. Каткова

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Навчальний посібник
у визначеннях і таблицях

2-ге видання, доповнене

Харків
«Право»
2020

УДК 340.12(075)
К29

*Рекомендовано до опублікування вченою радою
Харківського економіко-правового університету
(протокол № 2 від 27 червня 2014 р.)*

Рецензенти:

В. О. Абаши́к – доктор філософії, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних юридичних дисциплін Харківського економіко-правового університету;

Ю. А. Холод – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноправових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

Каткова Т. Г.

К29 Теорія держави і права : навч. посіб. у визначеннях і таблицях / Т. Г. Каткова. – 2-ге вид., допов. – Харків : Право, 2020. – 96 с.

ISBN 978-966-937-856-9

Навчальний посібник містить визначення та таблиці з навчального курсу «Теорія держави і права», які сприятимуть кращому візуальному сприйняттю теоретичного матеріалу під час проведення навчальних занять. У доступній формі послідовно викладено основні теми, при цьому за основу береться сучасне законодавство України.

Для студентів, магістрантів та викладачів юридичних закладів вищої освіти.

УДК 340.12(075)

ISBN 978-966-937-856-9

© Каткова Т. Г., 2014
© Каткова Т. Г., доповнення,
2020
© Оформлення. Видавництво
«Право», 2020

Вступ

Теорія держави і права (ТДП) є базовою наукою, яка відіграє провідну методологічну роль у системі юридичних знань. При підготовці юридичних кадрів без дослідження основних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держави і права неможливе подальше вивчення галузевих дисциплін. Саме теорія держави і права формує понятійний апарат та структурне юридичне мислення, надає уявлення про процеси державно-правової дійсності, закладає фундамент загальної юридичної культури.

Вивчення студентами на I курсі навчальної дисципліни «Теорія держави і права» нерідко викликає складнощі у сприйнятті великого обсягу теоретичного матеріалу. Поданий навчальний посібник має за мету в доступній формі, із використанням таблиць та ілюстрацій, надати основні державно-правові поняття, сформулювати комплексне уявлення про основні напрями теорії держави і права.

Посібник містить таблиці та визначення, які сприяють покращенню візуального сприйняття навчального матеріалу під час проведення навчальних занять. До кожної теми наведено питання, які є ключовими для вивчення теми. Наприкінці кожної теми розміщений перелік рекомендованої літератури, яка може стати в пригоді для студента під час підготовки до семінарських занять і для написання рефератів, курсових робіт. У кінці посібника міститься перелік електронних джерел – офіційних сайтів державних органів та установ, а також перелік рекомендованої літератури до всіх тем, що являє узагальнений список підручників із теорії держави і права для поглибленого вивчення курсу.

РОЗДІЛ 1 ВСТУП ДО ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Тема 1. Предмет і методологія теорії держави і права

План

1. Становлення загальнотеоретичної науки про державу і право.
2. Предмет теорії держави і права.
3. Методологія теорії держави і права.

Питання 1. Становлення загальнотеоретичної науки про державу і право

Науки, які передували виникненню теорії держави і права (до 70–80 рр. XIX ст.)	
Енциклопедія права	виникла в XVII ст. Вона містила перелік та огляд усіх юридичних наук як першочергових відомостей про право, різні його галузі. Одним із перших підручників була «Універсальна енциклопедія права» Г. Гунніуса, видана у 1675 р.
Філософія права	базувалася на теорії природного права. Першими авторами, які ввели термін «філософія права» у науковий обіг, були Г. Гуго (1798), Г. В. Ф. Гегель (1820), Дж. Остін (1832)
ТДП охопила як філософське осягнення правової дійсності, так і найбільш загальні уявлення про систему юридичних наук	

Питання 2. Предмет теорії держави і права

Теорія держави і права	
система узагальнених знань про основні та загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права, їх сутність, призначення в суспільстві і подальший розвиток	
Предмет теорії держави і права	
основні та загальні закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави і права, які:	
<ul style="list-style-type: none"> • мають загальний характер; • характеризують взаємозалежність держави і права. <p>Наприклад, уся побудова держави та її діяльність регламентуються правовими нормами, а правові норми видаються та забезпечуються державою</p>	<ul style="list-style-type: none"> • визначають сутність державно-правових явищ; • визначають взаємозв'язок категорій суспільство, держава, право, особа. <p>Наприклад, закономірності формування громадянського суспільства, правової держави</p>
<i>Загальна теорія держави</i>	<i>Загальна теорія права</i>

Питання 3. Методологія теорії держави і права

Методологія теорії держави і права			
система принципів, логічних прийомів, способів вивчення загальних та основних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування теорії держави і права			
Наукові методи вивчення теорії держави і права			
Загальні	Часткові	Спеціальні	Спеціально-юридичні
<ul style="list-style-type: none"> діалектичного матеріалізму 	<ul style="list-style-type: none"> системний; структурний; функціональний; кількісного і якісного аналізу 	<ul style="list-style-type: none"> математичний; статистичний; соціологічний; психологічний 	<ul style="list-style-type: none"> формально-юридичний; державно-правового експерименту; державно-правового прогнозування; порівняльно-правовий; тлумачення норм права

Список рекомендованої літератури до теми

1. Арнаутова, Л. П. Об'єкт та предмет теорії держави і права за О. В. Суріловим [Текст] / Л. П. Арнаутова // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу, присвяч. 15-річчю НУ «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одес. шк. права (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.). – Т. 1. – О., 2012. – С. 119–121.
2. Денисов, С. Використання діалектико-матеріалістичного методу в пізнанні права [Текст] / С. Денисов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 86–93.
3. Кельман, М. С. Питання методу і методологічного підходу у межах теорії права [Текст] / М. С. Кельман // Проблеми теорії та історії держави і права : зб. ст. / за ред. Ю. С. Шемшученка, О. К. Маріна, І. С. Гриценка ; упоряд. О. В. Кресін, І. М. Ситар. – К. ; Л. : ЛьвДУВС, 2011. – С. 3–7.
4. Кучук, А. Теорія держави і права: сучасний стан і перспективи розвитку [Текст] / А. Кучук // Підприємство, госп-во і право. – 2010. – № 5. – С. 3–6.
5. Рабінович, П. Загальна теорія права і держави: стан, тенденції [Текст] / П. Рабінович // Право України. – 2012. – № 4. – С. 364–374.
6. Рабінович, П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції [Текст] / П. Рабінович // Право України. – 2014. – № 1. – С. 11–21.
7. Рабінович, П. Сучасна вітчизняна теорія права і держави (Спроба загальної характеристики) [Текст] / П. Рабінович // Юрид. вісн. України. – 2012. – 21–28 січ. (№ 3). – С. 12.
8. Савайда, О. І. Філософські погляди вітчизняних учених на зв'язок енциклопедії права та теорії права [Текст] / О. І. Савайда // Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту. – 2013. – Вип. 644. Правознавство. – С. 40–43.
9. Ющик О. До проблеми розвитку методології права [Текст] / О. Ющик // Право України. – 2014. – № 1. – С. 40–49.

Тема 2. Теорія держави та права в системі суспільних і юридичних наук

План

1. Теорія держави і права та суспільні науки.
2. Теорія держави і права в системі юридичних наук.
3. Функції теорії держави і права.

Питання 1. Теорія держави і права та суспільні науки

Суспільні науки, що вивчають державу і право
Філософія
Економічна теорія
Соціологія
Політологія
Соціальна психологія
Історія

Питання 2. Теорія держави і права в системі юридичних наук

Система юридичних наук			
Історико-теоретичні науки	Галузеві науки	Прикладні науки	Науки, що вивчають міжнародне і зарубіжне право
<ul style="list-style-type: none"> • теорія держави і права; • історія держави і права; • історія вчень про державу і право 	<ul style="list-style-type: none"> • конституційне право; • адміністративне право; • кримінальне право; • кримінальне процесуальне право; • цивільне право; • цивільно-процесуальне право; • господарське право; • господарсько-процесуальне право; • фінансове право; • інформаційне право; • трудове право 	<ul style="list-style-type: none"> • криміналістика; • судова медицина; • судова психіатрія; • юридична психологія; • правова статистика 	<ul style="list-style-type: none"> • порівняльне правознавство; • міжнародне публічне право; • міжнародне приватне право; • конституційне право зарубіжних країн

Питання 3. Функції теорії держави і права

Функції теорії держави і права	
основні напрями її теоретичного та практичного призначення, що виконуються у суспільстві з метою його прогресивного перетворення	
Онтологічна	(онтологія – поняття сущого) – виражається в пізнанні та поясненні явищ та процесів державного та правового життя суспільства
Евристична	(евристика – мистецтво знаходження істини) – виражається не тільки у глибинному пізнанні основних закономірностей державно-правового життя, але й у з'ясуванні їх тенденцій, відкритті нових закономірностей, збагаченні новими знаннями про державу і право
Прогностична	виражається в передбаченні подальшого розвитку держави і права
Методологічна	виражається у формуванні понятійного апарату системи юридичних наук
Ідеологічна	полягає у розробці фундаментальних ідей про шляхи прогресивного розвитку держави і права (наприклад, ідея правової держави)
Політична	виражається у впливі на формування політичного курсу держави, політичної системи та в забезпеченні їх науковості
Науково-прикладна	полягає у розробці рекомендацій для практичного вирішення завдань державно-правового будівництва (наприклад, підготовка законопроектів)

Список рекомендованої літератури до теми

1. Антонов, М. Соціологія права і чиста теорія права: складний взаємозв'язок [Текст] / М. Антонов // Філософія права і заг. теорія права. – 2012. – № 1. – С. 250–256.
2. Кобан, О. Г. Є. Ерліх про взаємозв'язок соціології і юриспруденції [Текст] / О. Г. Кобан // Південноукр. правн. часоп. – 2012. – № 3 – С. 225–227.
3. Козюба, М. Співвідношення філософії права і загальної теорії права: історія і сучасність [Текст] / М. Козюба // Філософія права і заг. теорія права. – 2012. – № 1. – С. 107–115.
4. Оборотов, Ю. Загальнотеоретична юриспруденція як сучасна теорія держави і права [Текст] / Ю. Оборотов // Право України. – 2013. – № 9. – С. 103–116.
5. Рабінович, П. Проблема формування універсальної теорії права як спільної концептуальної основи теорії національного права і міжнародного права [Текст] / П. Рабінович // Право України. – 2013. – № 5. – С. 240–244.
6. Скаун, О. Ф. Загальна теорія права і держави: проблематизація та переосмислення мета-теорії [Текст] / О. Ф. Скаун // Бюл. М-ва юстиції України. – 2012. – № 4. – С. 27–36.
7. Тимошина, О. Методологічні підстави соціології права: Л. Петражицький vs. Є. Ерліх [Текст] / О. Тимошина // Право України. – 2014. – № 1. – С. 195–202.
8. Хахуліна, К. С. Теорія держави та права як основа буття юриспруденції [Текст] / К. С. Хахуліна // Правн. часоп. Донец. ун-ту. – 2013. – № 1 (29). – С. 116–120.

Тема 3. Еволюція суспільства: виникнення держави і права

План

1. Розмаїття концепцій (теорій) походження держави і права.
2. Характеристика первісного суспільства.
3. Загальні закономірності виникнення держави.
4. Загальні закономірності виникнення права.

Питання 1. Розмаїття концепцій (теорій) походження держави і права

Основні теорії походження держави	
Теологічна	базується на ідеї створення держави Богом з метою реалізації загального блага
Патріархальна	держави виникли з патріархальної родини внаслідок її розростання: родина – сукупність родин (поселення) – сукупність поселень (держави)
Договірні	базується на ідеї походження держави внаслідок угоди (договору) як акту розумної волі людей
Органічна	отождоює процес виникнення і функціонування держави з біологічним організмом
Завоювання (наси́льства)	пояснює виникнення держави як результат воєн, насильницького підкорення одними людьми інших (одного плем'я над іншим)
Матеріалістична (класова)	економічні причини (наявність приватної власності) обумовили виникнення держави, створивши розподіл суспільства на класи із протилежними інтересами
Патримоніальна	держави походять від права власника на землю (патримоніум). З права володіння землею влада автоматично поширюється і на людей, які на ній проживають

Питання 2. Характеристика первісного суспільства

Характеристика первісного суспільства			
Економічна сфера	Соціальна організація	Влада	Соціальне регулювання
<ul style="list-style-type: none"> • привласнення; • зрівняльний розподіл 	<ul style="list-style-type: none"> • родова община; • колективізм 	<ul style="list-style-type: none"> • суспільна влада; • загальні збори; • старійшини 	<ul style="list-style-type: none"> • мононорми (єдині норми, що містять елементи релігії, моралі, правових засад)

Питання 3. Загальні закономірності виникнення держави

Причини виникнення держави

- необхідність удосконалення управління суспільством, пов'язана з розвитком виробництва та розподілом праці;
- необхідність підтримання порядку в суспільстві;
- поява об'єктивної можливості матеріально утримувати верству людей, які не займаються фізичною працею;
- необхідність захисту території та ведення війн;
- необхідність пригнічення соціально неоднорідних груп суспільства;
- необхідність організації великих суспільних робіт

Питання 4. Загальні закономірності виникнення права

Причини виникнення права

- необхідність закріплення статусу власників товарів;
- необхідність підтримання стабільності та порядку;
- наявність організації публічної влади, відокремленої від населення та спроможної встановлювати юридичні норми;
- відокремлення особи як учасника суспільних відносин зі своїм прагненням автономного існування (соціальної свободи)

Список рекомендованої літератури до теми

1. Бухтіярова, К. Евристичні можливості теологічної теорії походження права [Текст] / К. Бухтіярова // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матеріали міжнар. щоріч. наук. конф. молод. вчених, аспірантів і студен. присвяч. пам'яті видат. учених-юристів П. О. Недбайло, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова (м. Одеса, 26–27 листоп. 2010 р.). – О., 2010. – С. 172–174.
2. Заморський, Р. Р. Вплив релігії на формування державно-правових явищ: теоретичний аспект [Текст] / Р. Р. Заморський // Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського : матеріали міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовт. 2011 р.). – О., 2011. – С. 130–133.
3. Каюк, Д. Г. Нарис історії права Стародавнього Сходу [Текст] / Д. Г. Каюк // Право і сусп.-во. – 2011. – № 2. – С. 39–46.
4. Котенко, В. Проблема та напрями досліджень виникнення держави у східних слов'ян [Текст] / В. Котенко // Підприємництво, госп.-во і право. – 2010. – № 3. – С. 39–43.
5. Радченко, О. В. Антропологічні витоки феномену державної влади [Текст] / О. В. Радченко // Унів. наук. зап. Часоп. Хмельниц. ун-ту упр. та права. – 2012. – Вип. 2. – С. 63–70.
6. Туренко, О. С. Фактор страху в ранньомодерних теоріях держави: проект Томаса Гоббса [Текст] / О. С. Туренко // Наука. Релігія. Сусп.-во. – 2010. – № 2. – С. 121–127.
7. Шатіло, В. Сучасні уявлення про державну владу в контексті теорій походження держави [Текст] / В. Шатіло // Вибори та демократія. – 2011. – № 1. – С. 50–54.
8. Шемшученко, Ю. С. Етапи становлення української державності [Текст] / Ю. С. Шемшученко // Часоп. Київ. ун-ту права. – 2011. – № 3. – С. 8–10.